

A népi gondolat és az unitarizmus.

A felvetett cím szükségessé teszi a benne levő fogalmaknak — különösen az elsőnek — a tisztázását.

A népi gondolat ma a magyar nemzet megújulásának egy új törekvését jelenti, mely úgy tartalomban, mint módszerben az egyéni és társadalmi élet minden vonalára kiterjed. Ennek a törekvésnek már hatalmas tábora és ellentábora, irodalma és ellenirodalma van. Vannak prófétái és vértanui, előljáró vezérei és harcos közkatonái. És van multja is. Bele van gyökerezve a magyar történelem minden korszakába a nép születésétől mind a mai napig. Szinte azt mondhatnók: az egész magyar történelem bizonyos szempontból nem egyéb, mint ennek a gondolatnak a szabadságharca. Mert úgy történt ama ezredik egyesztendőben, hogy reánk hullott Nyugat jelképes csillogása: a fénye és a fény hordozásának örve alatt attól kezdve szakadatlan ömlött felénk az idegenség, az idegen eszmék bilincseivel. Ez az idegenség igyekezett mindig erőszakkal is a mélyben tartani a magyar népi erőt, mert érezte, hogyha ez felszabadul és a maga sorsa irányítását kezébe veszi, akkor pusztulnia kell e tájakról minden hatalomnak. Ez az idegenség bomlasztotta szét a vérszerződés belsőleg is megszilárdult kapcsait, ez szított ellentétet magyar és magyar közé, mert tudta, hogy a magyar csak testvérharc felidézésével győzhető le.

Az eddig mondottak nem jelentik azt, hogy az igazi magyarság talán el akarna zárkózni a maga ázsiai burkába és mintegy légtüres térben kívánna élni Európa kellős közepén. Nem jelenti azt sem, hogy minden mételey volt, amit Nyugattól kaptunk. Németh László is azt mondja a Debreceni kátéban: „A nemzeti kiegyenesedés összegegyeztethető a nemzetközi összeilleszkedés

eszméjével, csak a politikai rosszhiszeműség vonultatja őket egymással szembe.“ Sőt, tovább menve, azt állítja, hogy „csak az együttesben lehet reménye, hogy összeszedett ereje hatásos is lesz.“ (A Minőség forradalma IV. kt. 12 l.).

Az igazi magyarság nem is állította soha, hogy Nyugatot mindenáron irtanunk kell, de vallotta azt, hogy igenis magyarságunk legbensőbb lényege Kelet s ezt a valónkat nem szabad megtagadnunk, mert ezáltal életünk gyökérzetét semmisítjük meg. A minden századok népi gondolatának ez volt szabad megfogalmazásban a célja. Ennek kívánt gyakorlati megvalósítása lenni Vatha, Dózsa lázadása, hogy csak a legfontosabbakat említsük. Ezt szolgálta bizonyos tekintetben a reformáció. Ennek az útját jelentette a vérbe fullasztott kuruc és negyvennyolcas szabadságharc. S ennek öntudatos felélesztője, újjáteremtője és megváltó erővé való fokozás akar lenni a néhány évtizede megindult, ma már széles folyamattá dagadt népi mozgalom.

Igaz, még ma is sok híve van annak az elméletnek, mely szerint a pogányságot irtó kereszténység szükséges és áldásos munkát végzett, amikor és ahogyan, mintegy fájdalmas operációval a krisztusi világot a magyarság törzsébe beleoltotta. Azonban a hittérítők és későbbi papok nagy többségének munkájára élesen világít rá Fėja Géza akkor, amikor Kálmány Lajosnak a katolikus „paraszt-pap“-nak óriási jelentőségű munkásságát méltatja. A magyar vallásos érzés XIX. századbéli helyzetét rajzolja meg, de írása tükörré válik, amelyben kilencszáz év magyarságrító, a népi erőt gúzsba kötő módszerét láthatjuk meg. Többek között ezeket mondja: „Némelyik felekeztünk papságának körébe túlnyomó asszimiláns elem tódult, ennek az elemnek idegen volt a magyar néplélek s hiedelmeiben, ősi szokásaiban, pogány maradványaiban legfennebb sátáni elemet szemlélt. A kereszténység rengeteg elemet szívott fel a pogányságból s átalakította a maga képére és hasonlatosságára, a pogány magyar kultúra is beáradt a kereszténységbe és a két elem idők folyamán egységbe békült. Egészséges fejlődés más módon el sem képzelhető, az új vallásnak, ha tartós életre vágyik, örök emberi élményekre kell épülnie, tehát magába kell szívnia az ó-hagyományból mindazt, ami örök emberi. Egy-egy nép vallásos érzésébe és kultúrájába ezenkívül beleolvadnak a saját legmélyebb sorsélményei is, a vallásnak ezekkel is számolnia kell és rendszerébe kell

olvasztania őket. Az asszimiláns papok azonban látszólag a kereszténység nevében a magyar vallásos érzés ősi és sajátos elemei ellen fordultak, holott a kereszténységnek semmi szüksége sem volt erre a „fordulásra“; a kereszténység nagyon jól tudta, hogy a vallásos érzés ősi humuszába kell gyökereit bocsátania, ha viharokat álló fává kíván nőni, azok a papok tehát, akik a magyar vallásos érzés mély humusza ellen küzdöttek, tulajdonképpen nem a kereszténység érdekeit szolgálták, hanem a nekik idegen magyar „öslélek“ ellen viseltek hadat“ (Nagy vállalkozások kora 96. l.).

Ez áll a hittérítőkre és a vallásos élet jellemzésére. De még mennyivel inkább áll mindez az élet más: társadalmi, gazdasági, politikai, szellemi stb. vonatkozásaira. Azt mondhatjuk, hogy a magyar vezető réteg már István király korában elvesztette hatalmi súlyát és nem érvényesíthette akaratát, bölcsességét, magyar életérzéseit, sorslátását történelmünk irányításában. Pedig, ha a vezető réteg más lett volna, akkor hinnünk lehet, hogy a nép: a mélymagyarság sorsa és szerepe is másképpen alakult volna. Ezt az is bizonyítja, hogy a magyar akkor játszott nagyhatalmi szerepet, csak akkor volt rend és egészséges élet Magyarországon, amikor királyai és vezetőrétege igazi fajtabeli magyarok voltak, vagy a sorsvállalás mélységéig tudtak asszimilálódni.

A népi gondolatnak a magyar történelemben való vívódását, felszínre való törekvését és számtalan alábukását kötettszámra lehetne fejtegetni.

Ma elérkeztünk oda, hogy a népi gondolat teljes mértékben tudatosodott. Kiásták a mélyből és megmagyarázták, hogy fennmaradásunk érdekében minden más megváltó terv helyett a legtöbbet tehet.

Mégis sokan vannak, akik még ma is félreértik, mert azt hiszik, hogy egyebet sem jelent, mint a paraszti életforma egekig való dicsőítését, a többi társadalmi osztályok teljes leértékelését, egy szeparatista mozgalom külön céljainak: a paraszturalomnak a megvalósítását.

Nem ez!

A népi gondolatnak és mozgalmának a teljes magyar életre kiterjedő céljai és tervei vannak. Nem értékel le semmiféle foglalkozást és társadalmi rendet, de — akarja a „népi Magyarországot“. Ez azt jelenti, hogy ebben a Magyarországon az a

8—9 millió népi tömeg, amely a tiszta magyarságot hordja magában s amelynek eddigi lefojtottsága miatt szinte gyógyíthatatlan sebei vannak, kapja meg a maga megillető helyét, ahonnan teljes erőlkészletét ki tudja fejteni. Szabó Dezső ezt egy Kolozsváron mondott beszédében, amelyben élete programját körvonalazta, így fejezte ki: „Történelmi tényezővé akartam tenni a magyar parasztot“. Ez a népi gondolat jelenti egyben a magyar nép minden időtálló értékének a magyar megmaradás szolgálatába való állítását. Hogy ez könnyen érthető legyen, csak utalok Széchenyi életművére, aki lángszénének csodálatosan tiszta meglátásaival lényegében ezt szolgálta és Győrfi István munkásságára, aki kifejtette a népi, vagyis ősi magyar értékeink megtartásának szükségességét a népi gazdálkodástól a népi táncig terjedő minden vonatkozásban. A népi Magyarországnak híve és munkása lehet az ország vezető államférfia, az egyetemi tanár, az orvos, az ügyvéd, a gyártulajdonos csakúgy mint a pap, tanító, vagy maga a földműves.

Ha erre vonatkozólag megkeressük a népi mozgalom rendszerezésében a tételt, Németh László Minőség forradalmában ezt találjuk: „Hogy a magyarság kiegyenesedhessék, hagyományai belső udvarára kell huzódnia, legjobb életnedveit kell fölszivattyúznia magába. Van magyar sors s voltak e sors széljársában lengő életek: ezeknek izgalmát és erejét kell áteresztetnünk magunkon. Át kell építenünk társadalmunk hatalmi strukturáját, hogy a gerinc megint a test középvonalába kerüljön s olyan vezérlő réteget kell uralomra juttatnunk, melynek tudomása van a testről és helyzetéről (IV. Sat. 11. l.). Tehát a népi gondolat a magyarságban rejlik ősi erőnek, — amelyet természetesen a nép nagy tömege őrzött meg a legteljesebben — az értékelését és diadairajuttatását jelenti.

Ennek a fogalomnak magasrendű erkölcsi tartalma is van. Akit rabul ejtett és aki felismeri, hogy csak e gondolat jegyében munkálhatja önmaga és népi közössége fennmaradását, annak már kötelessége is e megtartó értékek szerint élni és dolgozni.

Ilyennek ismerve a népi gondolatot, állítsuk az unitárizmus mellé, hogy megláthassuk, szenvedik-e egymást, az egymásrahatás fizikai törvénye alapján keletkeznek-e bennük kölcsönös vonzási körök, vagy tűz és víz módjára fognak különválni.

Az unitárizmust mindannyian ismerjük, de azért nem lesz felesleges egy pár jellemvonását kihangsúlyozni, még pedig azokat,

amelyek tárgyunk szempontjából most fontosakká válnak. Az unitarizmus módszerére mindenek előtt az örök reformáció belső ösztönzése jellemző. Az állandó kutatás, mohó igazságkeresés, vagyis a már régen megfogalmazott fejlődéstan. Emellett pedig a lelkiismeretszabadságnak gyakorlati tisztelbentartása. Az együttmunkálás lehetősége mindazokkal, akik a cselekvés építésével és őszinteségével közös cél felé törekednek. Azt azonban ne állítsuk a mindenkit-megértés túlzásaképen, hogy mindenféle felfogást, hitet, világnézetet megértünk és tisztelünk, azokat is, amelyeknek semmi belső értéke, vagy gyakorlati jelentősége nincs.

Az unitarizmus belső lényegében pedig benne van — a közismert hitelveinket nem említve — egy hatalmas adag humanizmus (új humanizmus), a mi a legértékesebb nemzetközi együttmunkálásra képesítő és jogosító vonásunk. És benne van a fajiságnak egy olyan testi-lelki tartalma, amely biztosítja örök frissességét, élelszínét és megmenti attól, hogy egy száraz tételekbe burkolt, sápkóros, hatástalan „tan“-ná váljék.

Végeredményben tagadhatatlan, hogy minden vallás — áll ez az összes világvallásokra is — magában rejti alapítójának, vagy elterjesztőinek biológiai képletét. Ez természetes és szükséges is. Ez adja — amint mondtuk — a vallások élelszínét és azoknak a bizonyos népeknek az életébe való beleszólási jogát. Éppen ezért kiszámíthatatlan előny és még eddig kellően fel nem használt lehetőség az, (a fel nem használás eddig nem rajtunk mulott), hogy vallásunk a magyar szellem kivirágzása, amely magán hordja fajiságunk minden lényegesebb jellemvonását.

Mindezeknek ismeretében még a következőket kell megállapítanunk. Az unitárius vallást a magyar társadalom nem ismeri olyannak, mint amilyen. Ennek okai: *a)* történelmi egyház vagyunk, amelyről az azonosítás hajlamossága révén könnyen alkotnak olyan véleményt az emberek, mint a többiről, *b)* nem vagyunk olyan létszámmal rendelkező egyház, amelynek mindenütt kellő számú és megfelelő minőségű képviselői legyenek, akiknek pusztán jelenléte is már közismertté tegye vallásunkat és *c)* bizonyos mértékig az is igaz, hogy magunk is skatulyázódtunk, rendszereződtünk, szóval megkövesedtünk.

Ezen okoknak tudható be az is, hogy a népi gondolat legilletékesebb képviselői: a népi írók sem ismernek kellőképen minket. Írásainkban ezért nem találkozunk nyiltabb és félreérthe-

tetlenebb utalásokkal az unitárizmusra. De ahol nyilatkoznak, ott mindig elismeréssel és az időtálló értéknek kijáró fontossággal teszik azt. De hiszen ne is várjuk, hogy jöjjenek és hódoljanak az unitárizmusnak. Az ő feladatuk más, őket a mai magyar életben eredményességükben veszélyezteti az, ha valamelyik felekezet szekerét akarják tolni, különösen ha a miénket. Még azt sem vállalhatják, hogy később úgy is kiderülne elfogultságuk, mert súlyos kérdéseink megoldásával pillanatokig sem várhatunk. A tizenkettedik órába jutottunk és az összes erőink egybefogására szükség van. De azt se gondoljuk, hogy most már semmit sem várhatunk tőlük. Éppen mert mozgalmuk az egész életet átakarja ölelni, mindannyia „egész látóhatár“-ra törekszik s az egész látásban elkerülhetetlen, hogy a nép vallásosságának leírásában, a vallás szerepének megállapításában, valamint a maguk vallásosságának tisztázásában ne nyilatkozzanak.

A népi gondolat és az unitárizmus egymáshoz való viszonyának — sőt ezt már úgyis merném mondani, hogy: egymásrautaltságának — vizsgálatában a legcélszerűbb az egyes fáklya-hordozókat megtekinteni: vajjon mennyi és milyen velünk rokon fényt sugároznak, mert ha sugároznak, akkor ez a népi gondolat és unitárizmus egymást segítő rokonságának elvitathatatlan bizonyága lesz.

A mai nemzedékek előtt a nagy „Prófétaként“ Szabó Dezső áll, akinek — amint Féja Géza is irodalomtörténetében megállapítja — sikerült bálványt csinálni önmagából. Igaz, hogy bár Féja a bálvány mítoszát igyekszik is teljes mértékben lerombolni, de hatását és gigászi munkáját ő sem tudja, de nem is akarja elhomályosítani.

Szabó Dezső olyan erős kálvinista szellemben nőtt fel, hogy bűvköréből szabadulni sohasem tudott, — igaz, nem is akart. Állítja, hogy a kálvinizmus a messi idegenbe is utána ment „néha titkon, mély suttogásban, néha husvétii orgona széles zengésével...“ De Szabó Dezső nem azért Szabó Dezső, hogy megmaradhasson a dogma lélegzet-fojtó keretei között. Vonzódása azonban azzal is magyarázható, hogy léleklejlődése idején, amikor a vallás legmaradandóbb élményeivel telítődött életnek feszülő ifjúsága, egészen más volt az erdélyi kálvinizmus, mint ma. Ez volt az az idő, amikor a Protestáns Egyleten keresztül rohamosan közeledtek egymáshoz az erdélyi protestáns felekezetek. A XIX.

századvég szellemi áramlatai alól nem vonhatta ki magát a református egyház sem, annyira, hogy egyes féltékeny képviselői már elunitáriusodással vádolták meg a közös csatasorba állókat. A mai kálvinizmus más. Nem is csoda, ha Szabó Dezső a mai hivatalos és nem hivatalos református tényezőkkel állandó összeközlésben van. Amint maga mondja: vele szemben „mindig ugyanazok a megnemértések, félreértések, másfelébeszélések, vagy szidalmazások történtek.” (Egész látóhatár II. kt. 11. l.)

Az eddig mondottakkal nem akarjuk azt állítani, hogy Szabó Dezső unitárius, mert érzés és gondolatvilágában a kálvinizmus tagadhatatlan nyomai fedezhetők fel. De ha átolvassuk Egész látóhatárának II. kötetében a Magyar református öntudat mozgósítása címen írottakat, szinte minden mondatából a ragyogó unitárius élet sugárzik elő. Egy másik helyen meg is vallja: „hazudni nem tudok!... Én csak-kálvinista nem lehetek!...” Ezt mondja a legkálvinistább népi író! S igaza is van, mert vallásos érzésének és gondolatvilágának egy olyan széles és gazdag skáláját szólatlja meg, amely csak az unitárizmus keretei között térne el. A sok-sok idézhető oldal vallomásaiból csak egy párat említsünk fel: „A legnagyobb bűn volna feltételezni Istenről azt a nyomorultan és piszkosan emberi önzést, hogy azért helyezte az emberi lelket a testbe és a föld anyagi világába: hogy ez a test és ez az anyagi világ mintegy állandó kényszering legyen, mely a lelket Isten szüntelen dicséretére igázza... Nem, Istennek az emberi dicséret nem öröm... Isten, mikor az anyagi világba, az anyagi világhoz hangolt testbe és a hasonló meghatározottságú emberek közé helyezte az emberi lelket: a saját erőiből mozduló fejlődésnek, önmagát folyton Isten felé építésnek nagyszerű lehetőségét adta neki”. (Egész látóhatár II, kt. 19. l.). Végső következtetés: „Religio vita facta est. Haec religio est vita. A vallás életté lett. Ez a valóság élet”.

Szabó Dezső hadat üzent a kálvinizmus egy igen jellemző vonásának, aminek a református vallásban ma még nagyobb szerepe van, mint régebben s ez az az álpietizmus, amelynek leg-groteszkebb megjelenési formája az oxfordi irányzat.

Mielőtt tovább haladnánk, feltétlenül meg kell figyelünk, mit mond egy olyan ember a dogmákról és azok szerepéről, aki szükségesnek tartja a református öntudat mozgósítását:

„Ami pedig az egyházi dogmákat illeti: ezek ma már csak

a teológiai tudomány hivatásos gyakorlói számára jelentenek mindennapi valóságot. Künn a tettes mai életben, bármennyire hívők is éljék azt az életet: ma nemigen jelentenek sem végzetet, sem korlátokat az alkotó emberi akaratra“ (U. o. 35. l.). A Pásztorok kötelességének meghatározásánál tisztán és féltreérthetetlenül adja az isteni kegyelemről szóló véleményét: „Mi tehát a Pásztorok szerepe? Az, hogy kellő nagyságú torma hiányában, befurakodjanak a Bibliába és onnan nyöszörgjenek bibliai és más kegyes frázisokat az élet elviharzó roppant epikája felé? Mondván: Hiszen a meggyengült szabadakaratú embert csakis az isteni *Kegyelem* emelheti fel az idvezülés útjára. Hát persze, hogy csak *Kegyelem* az isteni *Kegyelem* és nem csuzi sakter és még nem is a mi szörnyen *nemzetileg szocialista* grófjaink. De a kegyes nyöszörgés sem. De ezt a *Kegyelmet* Isten nem küldi készen bepakolva... mintegy amerikai szeretet-ajándékot. *Ezt a Kegyelmet minden megmaradt akaratunkkal keresnünk kell, küzdenünk kell érte, tisztáknak, hősíleg elszántnak kell lennünk, hogy elnyerhessük, és: végtelen öleléssel embernek és magyarnak kell lennünk.* Mert hol van ez a *Kegyelem*? Egy központi Üdvösség-Bankban...? Nem. Ez a *Kegyelem* ott lappang test-lelkünk millió adottságaiban, ott: a ránk záporozó világ dolgaiban és folyamataiban, ott az emberi együttélés milliárd alkalmában“. Kevéssel alább azt mondja: „Isten azt akarta, hogy legyen *emberi érdem*: örök életharcban magát mind emberebbé: mind teljesebb Istenképésévé küzdő ember“ (U. o. 52—53. l.).

Ezt hiszi és vallja Szabó Dezső, de egyáltalán nem azonosítja álláspontját ezzel a református teológia és egyház. Mert, ha így állana a helyzet, nem lenne más hátra, mint felszámolni az egész egyházszervezetet és keresni, vagy teremteni egy olyan kegyet, amely hivatalosan is ezt a hittartalmat vallja és amelyben a hívő lélek nem lesz arra kényszerítve, hogy végig tornássa magát egy bonyolult, a mai barthi teológia új reformátori mozgalmá által még bonyolultabbá vált dogmatika lélek-akadályain és típegő gyermekkorától érett emberré levéséig tanuljon s legalább látszólag higgyen egy hitvallást, amit később is minden istentisztelet alkalmával újra meg újra elismételjen — és a másik oldalon éljen és valljon a mindennapi életben s az életnek minden más vonatkozásában egy teljesen más, bár lelke és kedveszerintibb élet-hitvallást. Hogy ez tarthatatlan helyzet lenne, az a népi gondolat és unitárizmus rokonságának újabb bizonyága.

A dogma egyik alapvető tételére tappint rá akkor is, amikor a református egyház nemzetköziségének tarthatatlanságáról értekeznek: „... mély elmélkedések történtek a református hit függetlenségéről a magyarságtól, a magyar történelmi élettől, a magyar élet mély problémáitól. Bibliával kellően spékelt értekezések születtek egy egyetemes, nemzetközi református Egyházzról, a református vallás internacionálizmusáról. Hegyére állítottatott annak a borzasztó szenzációs felfedezésnek a Kolumbus-tojása: hogy csak a hit által igazulhatunk meg, tehát minden reform csak az ideoda csúszott hit megigazításából állhat“. (U. o. 50. 1.).

Mennyivei más ezzel szemben az unitárizmus nemzetközisége, amely az előítéletmentes vizsgálódás szükségességében, az örök megújulás jogosságában és a vallásnak az egész emberiségre vonatkozó egyetemes igazságainak törvényeiben áll, de amely nemzetköziség sohasem tagadta a fajta ugyancsak örök emberi igényeit és nem akarta lerombolni a lerombolhatatlant: a lélek húsból és vérből épült otthonát.

Szabó Dezső, miután hatalmas mellével szétfeszítette a kálvinizmus burkát és megalkotta a maga külön kálvinizmusát, amely már inkább unitárizmus, megállapítja a magyar református öntudá eleméit a múltban. Ezek közül csak az egyiket említjük fel:

„1. A magyar reformátusság mindenekelőtt magyarságot jelentett: a sajátos ősi magyar lélek megújulását, életre ébredését. Voltaképen logikus folytatása... a Szent István történelmi munkájának s jelentősége... éppen ebben volt, hogy a nagy történelmi folyamatból kiküszöbölte a nagy király tragikumát. Szent István a kereszténységgel az európai lelkeség szerves tagjává akarta biztosítani a magyarságot. De ezt az ő korában csak idegen eszközökkel, idegen kényszerrel tehetette és sok tekintetben: az ősi magyar lélek pusztításával. (Bolondság volna ezért a mai kor szempontjából vádat emelni a gigantikus nehézségekkel küzdő nagy magyar forradalmár ellen)... Ez a magyar lélek már... a tizenhatodik században nem tudott sem pogány lenni, sem pedig ösztönös életformájává fogadni a még idegennek érzett Egyház lelkeségét. A francia reformációnak éppen az volt az élettani jelentősége, hogy olyan alkalmat tudott nyújtani a magyarságnak a kereszténységre, amelyben élővé, alkotóvá, termővé elevenedhetett ősi pszichéje minden visszafojtott, bebörtönzött folyamataiban“. (U. o. 41—42. 1.).

Mennyivel inkább áll mindez az unitárizmusra, mely nem is francia, hanem magyar reformáció. Ne tévesszen meg az, hogy a kálvinizmus valóban ezt a szerepet játszotta. Ez csak még megcáfolhatatlanabban bizonyítja azt, hogy a magyarság örök emberi vonásai keresték a felszabadulást és ott és úgy törtek a felszínre, ahol és ahogyan tudtak.

Közben talán észre sem vettük, hogy Szabó Dezső idézett egy-két mellékmondatában felmérte és „könnyűnek találta“ a katolicizmust, amely nem tudta, illetve nem is akarta felismerni hitvitátását.

A katolicizmusnak ilyenyszerű megítélése szempontjából Veres Pétert is érdemes megfigyelni. Ő magát talán vallástalan embernek tartja, de ezt sok ismerője tagadja. Ezeknek valószínűleg igazuk is van, mert egyéniségén és művein átizzik valami belső tűz, amit bátran vallásosságnak lehetne nevezni. Mindenesetre ha Isten-hítével tisztában lennénk, egy racionalista unitáriusnak mi is kinevezhetnők, bár lehet, hogy ennél is több. Saját vallásos vonatkozású vallo-másait nem ismerjük, de ehelyett fordítsuk tekintetünket arra a társadalmi rétegre, amelynek ő a legmagasabb rendű képviselője: az alföldi parasztságra, amelynek vallását leírta. Ez reánk nézve annál érdekesebbé válik, mert tudjuk, hogy az unitárizmus hihetetlenül rövid idő alatt hatalmas hódítást tett e parasztság körében, hiszen már alföldi püspökünk is volt.

Veres Péter „tarisznyahitűnek“ nevezi az alföldi parasztságot. Szerinte „az alföldi parasztnak van valamelyes metafizikai érzése. Erre a természetes metafizikai érzésre épültek a vallások mindennütt. Ez azonban önmagában passzív dolog. Hogy társadalmi értékűvé tehessék, szükség volt egy teológiai körülírásra, a ritusra, a költészetre, a misztikára. Így lett a természetes metafizikai érzésből szolga-filozófia, az emberen való uralkodás eszköze. Ez az alföldi parasztnak a legkevésbé van meg. Ezért mondták a legjobb katolikus gondolkodók (pl. Prohászka) pogánynak. Ahelyett, hogy örülnének neki“ — folytatja Veres Péter — „hogy lám a mi parasztjainkat nem elégíti ki teljesen a ceremónia, tehát keményebb jellemek, nem gyávulnak el, nem oldódnak fel annyira a misztikus gyarlóságban sem, mint több keleti nép parasztjai, akik éppen ezért amorálisak és nincs társadalmi öntudatuk és így végül, mint vallásos emberek is keveset érnek, mert az állatias

bűnök és a misztikus feloldódás szélsőségeiben hányódnak. Vagy a protestánsok örülnének, hogy nincsen meg a mi alföldi parasztjainkban a germánok és angol-szászok hideg formalizmusa, nincs meg az élettől elkülönült vallásos képmutatás, akik már régen nem hisznek, de mégis járnak templomba és bibliai nyelven beszélnek.“ (Az Alföld parasztsága 66—67 l.)

Igaz, hogy Veres Péter „sohasem mérte a népi lélek mélységeit“ (Féja), inkább „szélességben“ terjeszkedett, életérzése és érdeklődése a szegény parasztság „terjedelmét“ fogta át, de jellemzése mégis csak arról tesz bizonyosságot, hogy az Alföld népének van bizonyos vallásossága, de ez sem a katolicizmusban, de még a protestántizmusban — ami alatt a református vallást kell érteni — nem talál kifejtődésének alkalmas teret. Ellenben éppen azt találjuk meg benne, ami az unitárius vallásosság alapjait képezi.

A katolikusokról a továbbiakban még azt írja, hogy a „szertartásokban viszolyogva vesznek részt“, meg, hogy sohasem voltak alkalmasak a miszticizmusra. Papjai közt kevés az alföldi magyar. Ezt szerinte annak tulajdonítják, hogy a „római egyház jól felfogott nemzetközi és Habsburg-dinasztikus érdekeinél fogva óvakodott attól, hogy az egyházi vezetést igazi alföldi — bizonyos faji nemzeti jelleggel és tudattal bíró — emberek kezébe adja.“

Hogy az Alföld parasztsága mégis mennyire rendelkezik azzal a lélek-alapanyaggal, amelyre az unitárizmus, mint a faj jellegének öröje és nem tiprója, épít, azt bizonyítják a szektákról írt jellemző sorai. Egyrészt a nekik meg nem felelő lelki öltözet, másrészt a gazdasági és társadalmi helyzetük nyomorusága úzi őket a szekták menedékébe. Ezek a szekták a kollektív cselekvés szektái. „Az eltaposott ősi kollektív érzés, a hajdani parasztdemokrácia jelentkezik ezekben a szektákban. A jóságra törekvő, egyéni céljaiban meggátolt ember menekül itt a testvéri közösség felszabadító erejéhez.“ (U. o. 72 l.)

A fentiek arról győznek meg, hogy az unitárizmus a magyar nép igazi vallása s egyben feljogosít arra a talán eddig még meg nem fogalmazott megállapításra, hogy az unitárius vallás korai visszaszorítása és háromszáz esztendőre való teljes gúzsbakötése egyike a nagy magyar tragikumoknak, amely jelentőségében — első-sorban természetesen szellemi vonatkozásban — a muhi pusztai és mohácsi veszedelem nagyságához, vagy a Dózsa-féle lázadás leveretésének szomorú kihatásaihoz mérhető.

Itt, Veres Péter tárgyalásánál kell feltétlenül kitérnünk azokra a támadásokra, amelyek őt és a népi mozgalom sok más képviselőjét s ezáltal magát a népi gondolatot is, különösen katolikus részről érik. Megfigyelésünk szerint a legerősebb támadást talán Dr. Gerencsér István teszi az Erdélyi Iskola 1943. Jan.—Márc. sz. 67. lapján megjelent „Magyarság és vallásosság“ c. cikkében. Azért tartjuk érdemesnek ezt felemlíteni, mert ez egyben minden többi, ugyanarról az oldalról jövő támadásoknak is a foglalatját képezi.

Cikke elején Dr. Gerencsér István, — akinek ugyan a magyarságkutatásban alapos jártassága van — tudományos és írói közhelynek meri minősíteni mindazt, amit ezek a férfiak s ezeken kívül még sokan a magyarság lelkével, mivoltával, jellemével, néprajzi, vagy egyetemesebb szempontból tárgyaló műveikben nyilvánosságra hoznak. Ha mindezek a kutatók és látókok ilyen következetesen és tömegesen tévednek, akkor egyáltalán meginog a hitünk bennük s nem tudjuk, hogy egyebekben is adhatunk-e teljes hitelt nekik. Dr. Gerencsér különösen Veres Péter, Illyés Gyula, Dékány István, Karácsonyi Sándor, Sükö Gábor és Viski Károly műveire utal.

De lássuk, melyek azok a „tudományos közhelyek“, amelyek minduntalan felmerülnek a néplélektant érintő művekben: „A magyar faj a vallásnak túlnyomólag az etikai oldala és programja iránt fogékony: a személyes, lelkeirendítő konvulzió... nem kenyere.

Rendkívüli fogékonysága van a logikai igazság és az erkölcsi nemesség iránt, de a szentség iránt annál kevesebb... A keresztény vallások gyönyörű szimbolikája, a szertartások mélységesen szép jelentésrendszere a lélek maradandó, formáló érintése nélkül csendül vagy villan itt el évszázadról évszázadra... A magyarság idegenül áll minden tételes hittétellel, dogmával szemben... Ami katolikus részen vallásos mélység van a magyarságban, az idegen fajiságú elemek lelkéből sarjadt“ stb. (Erdélyi Iskola IX. évf. I. sz. 67—68. I.).

Mindenekelőtt állapítsuk meg, hogy már magában véve az a tény, hogy olyan sok látó ember mindezekre a jellemző tulajdonságokra bukkant, arra ösztönöz, hogy higgyünk felfedezett és közölt eredményeiknek.

A cikk írója azonban azt állítja, hogy mindezzel szemben a kétséget tények váltották ki.

Lássuk tehát a tényeket is, bár időnk nem engedi meg, hogy cáfolatukra hosszasan kitérjünk. Első ilyen tény az, hogy az ősi magyar vallásban nagy szerepet játszottak a varázslással összefüggő elemek, ami a magyar népnek miszticizmusra való hajlandóságát mutatja. Ezzel kapcsolatban röviden csak ennyit jegyezzünk meg: az unitárius felfogás mindenek felett tisztában van a vallások fejlődésével és átalakulásával. Tudja, hogy minden nép őállapotában átment a különböző fokokon a totemizmustól kezdve a legmagasabbig, ameddig csak eljuthatott. Hogy egy időben a magyarság a varázslás fokán állt és hogy abban sok miszticizmus volt és hogy még ma is van hajlama az élet egyszerű történésein keresztül az Isten-élményre, az még nem jelenti, hogy képes belehelyezkedni és megmaradni egy még talán áthathatatlanabb miszticizmusban. Különbözik is, a népnek még a mai babonásága ellenére is feltételezhető, hogy a táltos, vagy akár az egyszerű harcosok révülése, elmélyedése, lehetett tisztább és „józanabb“ vallásos élmény, mint az a bizonyos mai misztika.

A második tény a magyar középkor, amely telve van szent királyokkal, szerzetes rendekkel, csodaváró vallásossággal. Ezzel szemben csak annyit jegyezzünk meg, hogy lehetetlenség is lenne, hogy ilyeneket ne szült volna az a történelem, amelyet a Katolikus Egyház a befolyásnak és szervezkedésnek, a nemzetközi összeköttetéseknek és hatalmi támogatásnak annyi eszközzel igyekezett alakítani. Sajnos, hogy emellett az igazi magyar lelkiség s annak vallásossága nem is fejlődhetett volna a maga belső törvényei szerint.

A harmadik tény, amit Dr. Gerencsér felemlít a reformáció és katolikus visszahatás személyes, bensőséges élményekkel gazdag vallásossága. Ezt a pontot nincs is miért vitatnunk. Ez természetes volt az eszmék és lelkek akkori forrongásában, de ez csak a vallásos életre való hajlandóságot és alkalmatosságot és a vallás értékeinek befogadására szolgáló képességet jelenti, amit magunk is kimutatunk és állítunk. Hiszen ezek közül talán a legklasszikusabb példa éppen Dávid Ferenc. Természetesen itt már kitűnik ez — ha minden esetben nem is teljesen világosan — hogy ez a gazdag vallásosság az életnek azon a természetes és józan szemléletén nyugszik, amelyet a fennebb említett népi magyarsággal foglalkozó írók fedtek fel. A magyarországi reformációnak a jelentősége éppen az ez irányban történt reformálásban állott, amit ma már a tudomány és a közvélemény is elismer.

Végül a negyedik tény: a nagy embereink vallásossága. De ez a tény sem beszél ellenünk, mert ezek közül szinte mindenik — kivéve akit saját egyháza nem igazolt teljesen szolgáljává, vagy valami tragédia nem borította fel életét, tehát akinek semmi nagyobb gátlás nem állotta útját — mind az unitárizmus felé bontakozik ki el egészen Széchenyiig, Kossuthig, hogy a többieket ne is említsük. Kossuthnak még a saját kezeírását is birjuk, amelyben az unitárius vallással szemben vallott, reánk nézve nagyon előnyös felfogását fejtí ki.

Hiába van tehát minden erőlködés, annak a szellemnek hódításait, mely az unitárizmusban nyilvánul meg, megakadályozni nem lehet. Az ilyen törekvések szélmalomharccá alakulnak. De mi a magunk részéről álláspontunk leszögezésével, kérdés-mentes ön-vallomásunkkal tartoztunk magunknak és a népi gondolatnak.

A népi gondolatnak tér- és időszüke miatt csak két markáns képviselőjét említhettük fel, de e kettőben a kérdések sokasága világosodott meg. Igaz, hogy e kettő szinte a két véglet. Amint Féja mondja: „Szabó Dezső a megnőtt, az ódai szárnyalású és patetikus alkatú magyar életérzés dialektikusa, Veres Péter a történelemből kiszorult magyarságé“.

Hálás feladat lenne rajtuk kívül még a többiekkel is foglalkozni. Kodolányival, aki eddigi kutatásaim szerint szintén hamisítatlan s talán Szabó Dezsőnél is tisztultabb unitárius elvek képében ugyancsak reformátusnak vallja magát. Vagy ott van Féja Géza, aki irodalomtörténetében, mely hovatovább mind nagyobb jelentőséget nyer, olyan méltatással szól Dávid Ferencről, hogy ennek nyomán társadalmunk bizonyos rétegeiben máris revízió alá került vallásalapítónknak a történelem által meghamisított alakja. Németh László Cs. Szabó Lászlót éppen egy új Dávid Ferencnek nevezi, mint aki „visszatért a protestántizmus eredeti és legmagasabb értelméhez: a szüntelen reformáció gondolatához“. Ezekon kívül még rengetegen vannak, akik nem is tartoznak teljesen a népi vonalhoz csupán rokonai, vagy részben hordozói a gondolatnak, de akiket mind fel kellene keresni és vallatóra fogni, hogy bizonyágtételükkel drága örökségünk értékét minél teljesebben állíthassuk a megújuló magyar élet szolgálatába.

Befejezésül még csak annyit szögezzünk le: a dogmatikus vallások ez életben egyáltalán nem úgy tünnek fel, mint hittételeikben, azaz a valóságban. Ez azért van, mert lehetetlen tartá-

niook az élet tagadó tényei között a maguk elavult hitelétvesztett, hamis csillogású értékeiket. Azonban akármit is mondjanak a tételes vallások hivatott, vagy hivatlan védői, ha a tételek bármelyikét elvetik és igyekeznek a való helyzettel megalkudni, akkor már nem katolikussal és reformátussal állunk szemben, mert azoknak a vallásoknak a természetében rejlik, hogy belőlük a hívőnek egy jottát sem szabad tagadni. Mihelyt változtat rajta — akármi is vezesse abban — az új, az igazabb, a jobb és tökéletesebb út keresésének unitárizmusa üzi. Ezt nekünk tudnunk és a társadalom minél szélesebb rétegeiben tudatosítanunk kell. Ezzel fajunknak és önmagunknak tartozunk, mert mi a legteljesebb mértékben „népegyház“ vagyunk. Emlékezzünk csak Varga Béla püspökünknek a népegyház jegyében megalkotott programjára. Szabó Dezső azt mondja a református Egyházzól: „elfelejtette, hogy : magyar református Egyház és népszervezés, magyar reformátusság és népi politika — politika az életszervezés és életvédelem egyetemes értelmezésében — elválaszthatatlanul, szervi parancsokból azonos életharcot jelentenek.“ Nos, az unitárius Egyház ezt sohasem felejtette el, mindig ez volt a célja, s hogy ezt nem tudta szemelláthatóbban megvalósítani, annak az a magyar tragikum az oka, amelyről fennebb szólottunk.

De ezt tudniok kellene mindazoknak is, kik a magyar élet ütőerein tartják kezeiket, mert e tényismeret gyakorlati következményeinek levonásával bizonyára közelebb és könnyebben juthatnának sürgető kérdéseink megoldásához.

Sebe Ferenc.

Magyarországi protestáns egyházi szervezetek a 16. században.

A magyarországi protestánsok legelső magasabb közigazgatási fóruma a katolikusok fő- és alesperességenként (archidiakonátus, vicearchidiakonátus) addig is tartott „corona fratrum“-ának volt a folytatása, a törvényes és természetes utóda. A presbyterek, azaz papok a reformáció közjők hatolása után is épenúgy össze-össze-gyűltek a rendes időközökben. Így aztán a reformációnak soraikban gyorsabban vagy lassabban elterjedése közben egyszer csak azon vették észre magokat, hogy ha talán nem is kivétel nélkül, ám azért úgyszólván testületileg ahhoz csatlakoztak már. Ettől fogva új szellemőknek megfelelően bizonyos változásokon mentek át közösen tárgyalt ügyeik. Ha a divortium (házassági elválás) addig kizárólag a pápa hatáskörébe tartozván, nélkülök intéződött el, ők meg csak a repudium (jegyeség felbontása) ügyével foglalkozhattak: ezentúl okvetlen amazt is bevonták tárgyalásuk körébe. Ha az egyházközségek vagy egyesek felsőbb helyre terjesztett ügyeiben a püspök volt jogosult azelőtt dönteni, ők azonban alighanem meghányták-vetették előbb magok közt az ilyeneket, hogy véleményök kíséretében menjenek fel azok: ezentúl intézkedtek is bennök a saját testületökben. Azt pedig, hogy a katolikus püspököt kérjék az utolsó szó kimondására, már csak felekezeti álláspontjuk sem engedte volna.

Hamarosan belátták annak is a szükségét, hogy új helyzetkhöz képest bizonyos rendet teremtsenek kebelökben, s e végett a változott viszonyok követelményeihez mérten szabályzatot készítettek. Ahol az elválásnak, az önállóságnak netalán elmulasztották megteremteni ezt a biztosítékát, ott nem is vert gyökeret a reformáció, mert rövid idő alatt áldozatául esett a hamar észbekapó reakciónak.

Általánosságban tehát már ezen a fokon megszakadt a korábbi összeköttetés, de némely körülmények, kivált a papszente-